

алів, заробітної плати тощо), які отримуються внаслідок обробки первинної документації, оформленої у встановленому порядку. На підприємствах з цеховою структурою управління зведений облік повинен забезпечувати виокремлення в собівартості продукції витрат окремих цехів. На підприємствах з безцеховою структурою управління зведений облік витрат на виробництво може здійснюватися за видами продукції в цілому по підприємству.

Для перевірки правильності і повноти облікованих за місяць виробничих витрат складається зведений журнал обліку витрат на виробництво.

На основі даних зведеного обліку затрат на виробництво складаються калькуляції фактичної собівартості, які використовуються для контролю за виконанням плану по собівартості як окремих видів, так і всієї випущеної продукції. Звітні калькуляції складаються на всі види продукції, виготовленої підприємством.

Практика досліджень довела, що зведений облік витрат на виробництво борошномельно-круп'яної і комбікормової продукції базується на даних оперативного обліку, який дає можливість отримувати більш повну і точну інформацію і тим самим сприяє ефективному управлінню виробництвом, ресурсами та повсякденному контролю за їх використанням.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грабова Н. М.* Теорія бухгалтерського обліку: 2001: Навч. посібник / За ред. М. В. Кужельного. — 6-те вид. — К.: А.С.К., 2001. — 272 с. (Економіка. Фінанси. Право).
2. Бухгалтерський фінансовий та внутрішньогосподарський облік в галузях системи переробної промисловості АПК (на основі національних стандартів) / За ред. проф., д-ра екон. наук В. В. Сопка та О. В. Бойка — К.:Фенікс, 2001. — 468 с.
3. Бухгалтерський облік в Україні. Навч.посіб. Норм.-практ. матеріали. За ред. Р. Л. Хом'яка. — Львів: Науковий університет «Львівська політехніка» (Інформаційно-видавничий центр «ІНТЕЛЕКТ+» Інституту післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2001. — 728 с.

Н. В. Уткіна, аспірант,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ФІНАНСОВОГО РЕЗУЛЬТАТУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Фінансовий результат господарювання підприємства характеризує його операційну, фінансову, інвестиційну діяльність та служить основним критерієм для вибору структури та обсягу виробництва продукції, сценаріїв бюджету, програм оптимізації витрат, інвестиційних проектів, фінансових вкладень.

Через виняткову важливість фінансового результату в економічних відносинах економісти сьогодення вивчають економічну природу прибутку та збитку підприємства знову і знову, адже велика кількість існуючих теорій не дає єдиного підходу щодо визначення сутності, форм і внутрішньої структури фінансового результату.

Так, економіст Гаращенко О. В. трактує прибуток як певну суму капіталу, що залишається підприємцю понад затрати виробництва та інші відрахування в результаті процесу господарювання. Проданчук М. А. підкреслює, що прибуток — це винагорода за здібність в управлінні фірмою та за впровадження нововведення у виробництво. Кривенко К. Т. вважає, що прибуток — це знак бажаного успіху, а надія на його одержання служить стимулом діяльності. Калайтан Т. В. зазначає, що визначальним у з'ясуванні економічної природи прибутку є те, що він виступає перетвореною формою додаткової вартості, її частиною, що створена додатковою працею у виробництві. Це вартість, яка втілюється у додатковому продукті та створюється виробниками понад вартість необхідного продукту і є властивою для всіх систем суспільного виробництва. Відяпін В. І. визначає прибуток як кінцеву мету та рушайчий мотив товарного виробництва і ринкової економіки. Велш Г. А. вважає, що прибуток — це перевищення виручки над витратами. «Коли ми маємо перевищення витрат над сумою виручки, це є збитки». Будько О. В. дає наступне визначення прибутку: «прибуток — це величина, яка виникає в сфері виробництва, є приростом власного капіталу, обумовленого наявністю підприємницької ініціативи, поєднанням різних факторів виробництва, виправданим ризиком, впровадженням технічних удосконалень та інновацій і визначається шляхом вирахування із суми отриманих доходів суми понесених витрат». Курило Г. М. визначає прибуток як різницю між виручкою (доходом) від реалізації продукції (робіт і послуг) витратами на її виробництво і податків.

Таким чином, підходи щодо визначення економічного змісту фінансового результату є досить неоднозначними і єдиного розуміння природи прибутку (збитку) серед економістів сучасності немає.

Тому, метою даної статті є спроба проаналізувати існуючі історичні та сучасні концепції щодо визначення сутності фінансового результату діяльності підприємства з метою дослідження його об'єктивного економічного змісту, а також формулювання узагальнених дефініцій прибутку та збитку.

Першими в історії економічної думки спробували дати визначення прибутку в XVII столітті меркантилісти А. Серра, Т. Ман, Ж. Б. Кольбер, А. Л. Ордин-Нащокін, І. Т. Посошков.

Характерним твердженням західних меркантилістів було те, що джерелом накопичення та багатства країни вони вважали зовнішню торгівлю, а виникнення прибутку пов'язували із сферою обігу і визначали його як результат звичайної торгової націнки на продані товари. Так, у своїх працях англійський меркантиліст Т. Ман зазначав, що «нація не стає багатшою, коли щось споживається всередині країни; те що один втрачає, інший виграє. Але все те, що вивозиться за кордон є, зрозумі-

ло, прибутком». Італієць А. Серра стверджував, що єдиним засобом збільшити грошові скарби країни є позитивний торговельний баланс. Генеральний контролер фінансів Франції Ж. Б. Кольбер рекомендував «багато продавати сусідам та нічого в них не придбавати».

На відміну від західного меркантилізму, представники якого головним джерелом скарбів та накопичення вважали зовнішній світ, російські економісти того часу А. Л. Ордин-Нащокін та І. Т. Посошков наполягали на політиці протекціонізму та цікавилися внутрішніми джерелами багатства. А. Л. Ордин-Нащокін наголошував, що внутрішня торгівля, так як і зовнішня, призводить до збільшення багатства країни, і наполягає на відміні підльг для імпортованих товарів. При цьому він також відстоював необхідність розвитку і неторгових галузей.

Як І. Т. Посошков, і А. Л. Ордин-Нащокін, був представником протекціонізму. Цікавою його думкою було також і те, що він побачив залежність між ростом багатства країни та продуктивністю праці. Праця, за ним, має давати «прибуток».

Отже, погляди представників школи меркантилізму щодо основного джерела прибутку (в їх трактуванні багатства країни) можливо представити у поєднанні двох підходів. По-перше це політика пріоритету зовнішньої торгівлі і активного торговельного балансу. По-друге — це політика протекціонізму.

Фізіократи, які в XVIII столітті прийшли на зміну меркантилістам, перенесли проблему походження прибутку з сфери обігу (торгівлі) у сферу виробництва (сільського господарства). Так, засновник даної економічної школи великий французький політеконом, Ф. Кене висунув твердження про те, що прибуток дістається тому, хто володіє землею, адже сама земля і природа дає цей прибуток. За вченням фізіократів додаткова вартість безпосередньо існує в натуральній формі додаткового продукту, а джерелом такої вартості є дари природи, з якими ми маємо діло при землеробстві. Очевидним недоліком такого твердження є те, що додаткова вартість створюється наче само по собі без залучення будь-якої людської праці.

Деяко пізніше, французький політеконом А. Н. Р. Тюрго вводить в концепцію фізіократів поняття «капітал» та досліджує природу чистого доходу, а саме доводить, що надлишок може бути породжений не тільки сільським господарством, а і промисловістю. Він пояснив поняття «витрати» та проаналізував взаємозв'язок між «надлишком» та «приростом», а також дослідив відношення норми прибутку до процентної ставки.

Досягнення в теоретичних розробках А. Н. Р. Тюрго мали великий вплив на вчення англійської класичної школи А. Сміта та Д. Рікардо (XVIII—XIX ст.). Представники буржуазної політичної економії велику роль приділили вивченню виробництва, обігу, товарно-грошовим відношенням та прибутку.

Так, прибуток у вченнях А. Сміта має трудову субстанцію. Сміт пише: «... при обміні готового товару на гроші, працю чи інші продукти, окрім оплати ціни матеріалів та заробітної плати робітників, повинна

бути ще дана деяка сума для прибутку підприємця, який ризикує своїм капіталом у цій справі. Тому вартість, яку робітники додають до вартості матеріалів, розкладається сама в цьому випадку на дві частини, одна з яких іде на оплату заробітної плати, а інша — на оплату прибутку їх підприємця на весь капітал, який він авансував у вигляді матеріалів та заробітної плати. У нього не було б аж ніякого інтересу наймати цих робітників, якби він не міг розраховувати отримати від продажу виготовлених ними витворів що-небудь понад суму, необхідну тільки для відшкодування його капіталу...».

Отже, прибуток у А. Сміта виступає як різниця між заново створеною вартістю і заробітною платою. Тобто фактично мова йде про додаткову вартість, а прибуток — це результат неоплаченої праці. А. Сміт виступає проти тверджень тих, хто називає прибуток платою за працю по нагляду і управлінню. Цей прибуток, зазначає А. Сміт, не схожий на оплату праці, він має інші начала і визначається величиною капіталу, що застосовується у виробництві. Розмір прибутку визначається розміром капіталу. Це означає, що А. Сміт розглядає прибуток як породження всього капіталу, як результат продуктивності капіталу. Прибуток виступає в нього і як винагорода капіталіста за працю та ризик. Таким чином, прибуток у вченні А. Сміта проявляється спочатку як породження праці, а потім як результат функціонування капіталу.

Погляди А. Сміта на заробітну плату і прибуток продовжував розвивати його співвітчизник англійський економіст Д. Рікардо. Наукова заслуга Д. Рікардо полягає в спробі дати пояснення процесу розподілу, виходячи з єдиної — трудової теорії вартості.

При цьому, Д. Рікардо ніде не розглядає додаткову вартість окремо від її конкретних форм — прибутку, позичкового відсотка і ренти, хоча і підходив до такого розуміння, трактуючи відсоток і ренту як відрахування з прибутку, що промисловий капіталіст змушений робити на користь власника позичкового капіталу і землевласника.

По суті, той факт, що робітник створює своєю працею вартість, чим одержує у виді заробітної плати прибуток, представляється Д. Рікардо очевидним і не має потреби, на його думку, у якомусь особливому аналізі. Його цікавило лише кількісне співвідношення, розподілення на зарплату і прибуток.

Розглядаючи структуру вартості і ціну товару, Д. Рікардо звичайно ігнорував ту її частину, що відбивала перенесену конкретною працею вартість постійного капіталу.

Оскільки вартість товару розпадається на зарплату і прибуток, остання знаходиться в зворотному відношенні до першого, і залежить від неї. Прибуток завжди виступав в нього як залишок після відрахування з вартості товару витрат на зарплату. Прибуток, що розуміється таким чином, являє собою, по суті, додаткову вартість.

Таким чином, основним у концепції прибутку представників класичної політичної економії А. Сміта і Д. Рікардо було те, що вони розпочали створювати теорію додаткової вартості в галузях матеріального виробництва та визначили прибуток як відрахування з продукту праці

робітника на користь капіталіста. Але представники класичної школи прирівнювали підприємця до капіталіста. Це у першу чергу пояснюється тим, що в ті часи власники і керуючі фірмами дійсно в більшості випадків були представлені тими самими людьми.

Необхідно зауважити, що при цьому співвітчизник і попередник А. Сміта Р. Кантильйон розділив функції капіталіста і підприємця, розуміючи під останнім людину, що бере на себе відповідальність (ризик) за продаж товару або послуги за заздалегідь непередбаченою ціною.

Популяризатором ідей А. Сміта на Європейському континенті був французький економіст Ж.-Б. Сей. Він зробив значний крок вперед у порівнянні зі своїм вчителем у плані введення в науковий обіг терміна «підприємець» як відмінного від капіталіста учасника економічного процесу. Ж.-Б. Сей писав, що людина, капітали та земля надають те, що називається виробничими послугами. Ці послуги, що винесені на ринок обмінюються в формі заробітної плати, проценту чи ренти. На них існує попит з боку промислових підприємців. Останні комбінують виробничі послуги з метою задоволення попиту на продукти.... Підприємці являються лише посередниками. Тобто, Сей підійшов до визначення тієї частини прибутків підприємця, що надходить як би «у винагороду за його промислові здібності, за його таланти, діяльність і керівництво».

Таким чином, за теорією Ж.-Б. Сея у процесі виробництва беруть участь три фактори: праця, капітал і земля, які є самостійними джерелами доходів, — відповідно, заробітної плати, прибутку і ренти.

При дослідженні історичного аспекту формування такої економічної категорії як прибуток, неможливо обійти увагою економічні погляди та досягнення німецького філософа та економіста К. Маркса.

Прибуток за ним виступає як перетворена форма додаткової вартості. Остання за Марксом являє собою неоплачену додаткову працю найманого працівника. Робітник своєю працею створює вартість більшу, ніж вартість його робочої сили. На поверхні буржуазного суспільства привласнення чужої праці стирається та прибуток виступає як похідна руху всього авансованого капіталу, як результат витрат виробництва. Ця різниця приваблює капіталіста та саме заради неї він розвиває свою бурхливу діяльність.

Отже, К. Маркс доповнив трудову теорію вартості А. Сміта і Д. Рікардо. Прибуток і додаткова вартість в нього дві різні категорії. Прибуток (як ціна товару по відношенню до його цінності) являється за Марксом перетвореною формою додатковою вартості. При цьому, К. Маркс необгрунтовано вважав джерелом вартості тільки працю найманих робітників, ігноруючи при цьому працю підприємців.

На початку ХХ ст. великої популярності набула інноваційна теорія прибутку. Її засновником був видатний австрійський економіст Й. А. Шумпетер. У своїй знаменитій книзі «Теорія економічного розвитку» він уперше розробив концепцію походження прибутку як результату від здійснення нововведень. Для цього йому довелося ввести в економічний аналіз фігуру підприємця Новатора. Роль Новатора полягала у пошуку і впровадженні нових сполучень різних факторів (ресурсів)

виробництва. Ці нові сполучення і є нововведення (інновації), що дають можливість отримати прибуток. Шумпетер виділяв п'ять основних типів інновацій: виробництво нового товару чи послуги або створення нової якості товару; освоєння нового ринку або ринкового сегмента; упровадження нової технології при виробництві товару, а також новий спосіб комерційного використання товару або заміна одного товару на аналогічний, але більш дешевший; одержання нового джерела сировини або напівфабрикатів для виробництва товару; організаційно-управлінські нововведення і реорганізація підприємства.

Більше того, він відрізняв прибуток підприємця від плати за керівництво підприємством і премії за ризик ведення бізнесу. Шумпетер прямо відносив їх у витрати виробництва. Він стверджував, що власне підприємець ніколи не несе ризику від упровадження своїх інновацій. Єдине, чим він ризикує, — це своєю репутацією. Гоніння підприємців за прибутком спричиняє постійні нововведення у виробництві і, отже, є «двигуном» економічного і технічного прогресу.

Отже, за Шумпетером в статичному світі немає місця для прибутку: підприємця як такого, його заміняє звичайний керуючий, що одержує плату за керування. Він не несе збитків і не одержує відповідно ніякого прибутку. Тобто, фактично Й. А. Шумпетер визначив прибуток як дохід від особливого фактора виробництва — підприємництва.

Цікавою думкою щодо такого фактору виробництва як підприємництва діяльність є твердження американського економіста Ф. Найта. У своїй відомій книзі «Ризик, невизначеність, прибуток» Ф. Найт пов'язував появу підприємницького доходу з ризиком. При цьому, туманність і нечіткість попередніх досліджень ризику в підприємницькій функції він вважав наслідком, відсутністю чіткого розуміння істотних різних видів ризику, не обов'язково належних до підприємця.

Ризик, за Ф. Найтом, є об'єктивна імовірність тієї або іншої події, і може бути виражений кількісно, зокрема, у виді математично ймовірностного розподілу доходів. Чим більше імовірність стандартного відхилення від очікуваної величини при такому розподілі, тим менше ризик, і навпаки. У той же час існує невизначеність, що означає, що очікуваний дохід у принципі може бути отриманий, однак імовірність такої події не можна виміряти або підрахувати. До таких ситуацій Ф. Найт відносив, наприклад, неможливість пророкувати поведження або спрямованість споживчого попиту.

Підкреслимо, що теорії Шумпетера і Найта багато в чому подібні: невизначеність і інновація тісно пов'язані між собою. Можна дати більш загальне визначення інновації (сумісне з визначенням Шумпетера), де інновація являє собою зміну функції виробництва або корисності. Отже, кінцевим джерелом невизначеності є інновації. Але невизначеність і інновація — це не те саме, оскільки інновації пускають у хід ряд факторів, попутно регулюючи їх, які, крім того, взаємодіють з екзогенними факторами: війною, новими законами і т.д.

Завершуючи огляд основних теорій прибутку минулих століть, слід відмітити, що велике значення прибутку в економічних відносинах по-

кликало до життя неабияку кількість різних концепцій та гіпотез. І сьогодні, спираючись на накопичені світовою наукою знання, економісти сучасності у своїх дослідженнях щодо визначення економічної сутності прибутку мають широкий арсенал знань і широко застосовують досягнення та розробки своїх попередників.

Так, більшість економістів наших часів надають перевагу синтезованій теорії прибутку, згідно якої прибуток — це дохід від економічних ресурсів (факторів виробництва).

Доходи від економічних ресурсів (факторів виробництва) називаються факторними доходами, а власники факторів виробництва отримують наступні види доходів: від природних ресурсів — ренти (земельну, горну, плату за воду); від трудових ресурсів — заробітну плату; від капіталу — процент (як дохід грошового капіталу) та прибуток (як дохід власників реального капіталу); від підприємницької діяльності — підприємницький дохід.

Тобто, у сучасному трактуванні прибуток розглядається як залишок після того, як зроблені виплати власникам усіх факторів виробництва (відсоток як дохід власників грошового капіталу та прибуток як дохід власників реального капіталу, рента як дохід від природних ресурсів, заробітна плата як дохід від трудових ресурсів).

На відміну від прибутку економічна природа збитку в науковій літературі розглядається досить мало. Основною причиною того є те, що збиток це є своєрідний антипод прибутку і порядок його формування нічим не відрізняється від позитивного результату діяльності, тобто збиток знаходиться також як різниця доходів і витрат діяльності господарюючого суб'єкта, тільки результат (на противагу прибутку) матиме від'ємне значення.

Якщо брати до уваги не тільки порядок розрахунку, а порівняти збиток та прибуток з точки зору економічної теорії, то доходимо висновку, що їх економічний зміст може бути досить суперечливим.

Або, наприклад, збиток можуть отримати тільки власники капіталу, а власники інших факторів виробництва отримують свої прибутки.

Отже, при наведених умовах категорія збиток також може підпадати під вищезазначені визначення прибутку, згідно яких прибуток підприємства розглядається як показник того, що в результаті здійснення господарської діяльності зароблені доходи власниками усіх факторів виробництва (відсоток як дохід власників грошового капіталу та прибуток як дохід власників реального капіталу, рента як дохід від природних ресурсів, заробітна плата як дохід від трудових ресурсів). Може мати місце і інша ситуація, коли, в певному звітному періоді в результаті виробничо-фінансової діяльності підприємство отримало прибуток, але, наприклад, такі власники факторів виробництва як орендарі та кредитори в даному періоді не отримали своїх доходів (були затримані виплати з орендної плати та виплати по відсотках), тобто понесли збитки.

Безумовно, що наведені ситуації не можуть мати місця у довгостроковому періоді, адже, для того щоб власники факторів виробництва

продовжували і в наступному отримувати свої доходи, додатковий продукт має таки створюватися; підприємство має розраховуватися із власниками факторів виробництва, бо в іншому випадку матимуть місце розрахунки за претензіями, судові справи, штрафні санкції, банкрутство. Але, з точки зору економічної теорії, вважаємо, що визначення таких економічних категорій як прибуток та збиток, які отримують власники факторів виробництва (наймані робітники, орендарі, кредиторі, інвесторі) слід відокремлювати від визначення фінансових результатів діяльності підприємства.

Вважаємо, що дефініції, які можуть застосовуватися до визначення прибутку (збитку), отриманого будь-якою категорією власників факторів виробництва мають бути сформульовані наступним чином:

Прибуток — це економічна категорія, яка характеризує певну міру винагороди, що надається власникам факторів виробництва, в обмін на їх вклад у здійснення виробничо-фінансової діяльності, що мала місце протягом відповідного звітного періоду і в результаті якої була/не було створено додану вартість (додатковий продукт), а отримані власниками факторів виробництва доходи арифметично перевищили суму понесених ними витрат.

Збиток — це економічна категорія, яка характеризує певну міру ревітрат власників факторів виробництва, що були задіяні у здійсненні виробничо-фінансової діяльності, яка мала місце протягом відповідного звітного періоду і в результаті якої була/не було створено доданої вартості (додаткового продукту), а витрати, понесені власниками факторів виробництва, арифметично перевищили суму отриманих ними доходів, що пов'язані із такою діяльністю.

Визначення економічної сутності результатів діяльності бізнесової одиниці пропонуємо формулювати наступним чином:

Прибуток — узагальнюючий показник підприємницької діяльності, в результаті якої була створена додаткова вартість, а сукупні доходи перевищили сукупні витрати від такої діяльності.

Збиток — узагальнюючий показник результатів підприємницької діяльності, в результаті якої була/не було створено додаткової вартості, а сукупні витрати перевищили сукупні доходи такої діяльності.

Висновки. Категорія фінансового результату завжди була і є постійним об'єктом економічної теорії. Протягом ряду сторіч не припиняються суперечки про економічну сутність прибутку (збитку). Економісти різних епох пов'язують категорію «прибуток» з категорією доходу, капіталу, відсотка, помірності, чекання, ризиком, невизначеністю і багатьма іншими.

В сучасному розумінні економічної теорії прибуток є головною метою та основним стимулом розвитку підприємницької діяльності, адже саме він являє собою показник, що характеризує винагороду підприємця за понесений ризик та здійснені нововведення — чистий дохід на авансований капітал, і арифметично становить позитивну різницю між сукупними доходами, отриманими від різних видів господарської діяльності та затратами виробництва та обігу, що були понесені в процесі її

здійснення. Якщо ж при співставленні сукупних доходів з витратами підприємства останні мають більше значення, то результатом діяльності такого господарюючого суб'єкта є збиток. При цьому, необхідно зауважити, що визначення результату діяльності підприємства слід відділяти від прибутку (збитку), який являє собою сукупність доходів, отриманих власниками факторів виробництва, адже ці види доходів мають дещо інший економічний зміст.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аникин А. В.* Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. — М.: Политиздат, 1979 г. — 367 с.
2. *Аникин А. В.* Путь исканий. — М.: Политиздат., 1990 г. — 298 с.
3. *Будько О. В.* Дисертація на здобуття наукового ступеня канд.ек.наук «Облік і аналіз фінансових результатів підприємств чорної металургії», К., КНЕУ, 2004. — С. 5.
4. *Булатов А. С.* Экономика. М.: Юристъ, 2000 г. — 896 с.
5. *Вели Г.* Основы финансового обліку, К.: ОСНОВИ, 1999. — 943 с.
6. *Видяпин В. И., Журавлева Г. П.* Экономическая теория. М.:ИНФРА-М.,-1997 г. — 560 с.
7. *Гаращенко О.* Дисертація на здобуття наукового ступеня канд.ек.наук «Облік і аналіз формування фінансових результатів та розподілу прибутку». КНЕУ, Київ, 2004 р. — С. 46.
8. *Жид Ш., Руст Ш.* История экономических учений — М.: Экономика, 1995 г. — 544 с.
9. История русской экономической мысли. т. 1, ч. 1, М., 1955 г., гл. 9.
10. *Калайтан Т. В.* Дисертація на здобуття наукового ступеня канд.ек.наук «Облік і аналіз фінансових результатів в управлінні діяльністю підприємств громадського харчування». Львівська комерційна академія. Львів, 2004р. — С. 60.
11. *Кривенко К. Т.* Політична економія: Навч. посібник — К.: КНЕУ, 2001 р. — 508 с.
12. *Малов В. Н.* Жан-Батист Кольбер — реформатор XVII века (1619—1683) // Новая и новейшая история, № 3, 2002.
13. *Мочерний С. В., Устенко О. А.* Основы економічної теорії — Тернопіль: АТ Тарнекс, 1993р. —507 с.
14. *Проданчук М. А.* Дисертація на здобуття наукового ступеня канд.ек.наук.» Облік і контроль результатів операційної діяльності сільськогосподарських формувань». Інститут аграрної економіки. — К., 2003 р. —С. 14.
15. *Реуэль А. А.* Западноевропейский меркантилизм. Возникновение утопического социализма — М.: XXX, 1959 г. — 350 с.
16. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогообложения, М.: Антология экономической классики, 1993 г., Т. 2, гл. 6.
17. *Селигмен Б.* Основные течения современной экономической мысли М.: Прогресс, 1968 г. — 598 с.
18. *Смит А.* Исследование о природе и причине богатства народов, М.: Прогресс, 1989 г., гл. 6.
19. *Сэй Ж. Б.* Трактат политической экономии — М.: К. Т. Солдатенкова, 1896 г. — С. 58.
20. *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982 г. — 455 с.